

Köszöntjük a tízéves Kriteriont

Nem adatokat — könyvcímeket, szerzők nevét, számokat — idézünk most, amikor a romániai nemzetiségek egyik legrangosabb s talán leghatékonyabb, mert a leghosszabb távon érvényes értékeket a köz szolgálatára bocsátó fórumát ünnepeljük. Nemzetiségi kiadóink, a Kriterion fennállásának első tíz éve a mélyen átértett, okosan, elvszerűen érvényesített felelősség dolgos hétköznapjait avatja ezzel az évfordulóval pirosbetűs ünnepé. Kultúránk ünnepe ez az évforduló, az örökséghez méltó hagyományörzése, a jelen feladatainak felismeréséé, azé a jövőt fürkésző erőfeszítésé, mely közös ügy szolgálatában egyesít író, olvasót, szerkesztőt. A Kriterion kiadványai az elmúlt tíz év során nélkülözhetetlen szellemi táplálékunkká váltak, az ország minden részében s a határokon túlra is eljuttatták íróink, tudósaink szavát, s közvetítették a legjavát a világban végbenemő szellemi értékcsereének. Ha az elmúlt évtized tudományosságunk és szépirodalmunk csúcsteljesítményeinek időszaka volt, s talán annak számít majd az utókor színe előtt is, az nagymértékben éppen a Kriterion Könyvkiadónak tulajdonítható. Igényességükkel a Kriterion szerzői és szerkesztői olyan tekintélyt, olyan becsületet szereztek művelődésünknek, amely nemcsak őket, a kultúra neves és névtelen munkásait, hanem a közösséget is, amelynek szellemi megmaradásáért és továbbgazdagodásáért munkálkodnak, jogos büszkeséggel töltheti el, nem lankadó, talán az eddiginél is szorosabb összefogásra kötelezi.

Annyit érünk, amennyit mérhető teljesítményben és mérhetetlen hatásban fel tudunk mutatni: ez a felismerés a Kriterion eredményes munkájának, további sikereinek záloga. Ennek a jegyében kívánunk az elkövetkező évtizedekben is legnemesebb szándékainkat, legjobb tehetségünket, elháríthatatlan felelősségünket kifejező könyveket a Kriterionnak és az ilyen könyvekhez méltó, értő, igényes olvasót!

KORUNK

A harmincéves Steaua köszöntése

Mi a fontosabb a kultúrateremtés folyamatában, az ünnep vagy a hétköznap? Van olyan ünnep, amely a szertartás bensőségével oldja fel a történetüket évfordulókkal tagoló intézmények korparancs-szabta szigorát. És van sok olyan hétköznap — kivált egy folyóirat történetében! —, amely szorgosan szövi az ünnepek köntösét. Ilyen ünnepre gondolunk és ilyen mindennapokra, amikor három évtized teljesítményéért köszöntjük elismeréssel és barátsággal az Írószövetség kolozsvári folyóiratát, a *Steauát*. Városunk legnemesebb művelődési hagyományait folytatja, fogékonyan minden új, korszerű érték iránt. Hatásának, rangjának titka az a felelősségérzettől áthatott érdeklődés, amelyet a világ és az ország szellemi értékei iránt tanúsít, az a figyelem, amellyel olvasói szellemi látókörébe emeli a romániai nemzetiségi kultúra kiemelkedő eredményeit. A *Steaua* évfordulója egész művelődésünk ünnepe, a sablonoktól idegenkedő, gondolkodásra készítő írott betű becsületéé. Az erkölcsi és az esztétikai épség és szépség hű szolgálatában közös ügy munkásaiként kívánunk a *Steaua* szerkesztőinek és munkatársainak további sikerekben gazdag éveket, évtizedeket!

KORUNK

Bujkáló gondok

A festő naplójából

Mikor a haj megfehéredik, az értelmet néha a lét-nemlét gondolata forrósítja. Hogy is lesz, mikor már nem leszünk? A kérdés furcsán hangzik, homályosnak tűnik. Pedig... pedig olyan egyszerű, végtelenszer ismétlődő folyamat a falevelek hullása. És milyen szellemi kiválóságok, óriások hagyták itt a felszínt, különösebb zaj nélkül.

Az ember látszólag a teremtés legbonyolultabb teljesítménye, az anyag magára ébredése, a földi csodák csodája.

A tapasztalat, amire minden feltevésünk alapul, mutatja: nincs két teljesen egyforma dolog. A látszatra nagyon hasonló megnyilvánulások vagy dolgok közelről nézve jelentős különbségeket mutatnak.

Ezernyi élet fakadhat ismeretlen égitestek megfelelő talaján... de értelem?

Az anyag, úgy látszik — a földi példa mutatja —, végső fokon igyekszik magára találni. Miért is lenne a Terra egyedülálló kivétel? Ismeretes: az anyag gyakorolja a tökéletesedés igyekezetét. Újrateremti önmagát, és a legnagyobb óvatossággal mindig ad még hozzá valamit.

Ilyen gondolatokkal hátratekintve, úgy tűnik, nagy utat lát a történelem. Semmiből lett a világ, mondják a Biblia írói. A tapasztalat úgy tudja, hogy a *Van* nem volt mindig. Lett valamiből! — De miből lett a *Van*? Ha mindig volt a *Van*, ha nem teremtődött, nem fog elmúlni... Pedig a tudomány úgy észleli, hogy a világmindenségben is egyedek, rendszerek keletkeznek és eltűnnek. Ez a folyamat ismerős az óriás távcsövek szemének.

A mozgás és változás szigorú törvény. Am ha a részek változnak, ez a törvény az egészre is érvényes. Ez igaz. De a távcső csak a formát látja, s mint a Földön is, a forma változik, anyaga megmarad, s új forma születik a régi anyagból. Egyszerű folyamat, érthető...

Am a *Tudat*? Hogyan kerül a *Tudat* az anyagba? És miért nem minden formájába? Kicsi tömegébe kevesebb, nagyobbba nagyobb. Mi lenne, ha a Terra az ember anyagához képest szörnyű tömege öntudatra ébredne? Vagy talán most is tudatosan végzi hivatását, s csak az elme nem értheti az égitestek „társadalmi” életének szerkezetét?

A végtelen eszméje szenzációsan jelentkezik az emberi értelem egyik látomásában:

Valamikor, a „hajnal” közepén a csirázó értelem felfedezte maga körül a dolgok többes számát. Egy meg egy kettő. Nyilvánvaló lett: egy dolog a másikhoz téve már kettő. Később ezt a műveletet gondolatban is elvégezte: egy és egy az kettő, meg egy az három, meg egy az négy, és így tovább... És lassan megindult a számolás agyat erőltető nehéz munkája. Tapintható dolgok között könnyebben ment, de elgondolásban... mindennél nehezebb. Ma már látjuk a számok hosszú sorát a zérótól előre, és vissza is. A sor hosszú, nagyon hosszú... Az elme csak egy dolgot ismer, aminek végét nem kutatja. És ez a számsor. Belátja, végtelen. Akármennyit is tesz hozzá, vagy vesz el belőle, még mindig tehet hozzá, még mindig vehet el belőle. Félelmetesen így van. A számsor végtelen. Senki sem kíváncsi a végére. Mindenki tudja: végtelen!

Am a számsor absztrakt ügy. Való, és mégsem létező. És tovább menve, mire kell? Az élet folyik nélküle is... Mégis kell! A kultúra termelte ki, megszámlolni a *Van*-t. De azonnal eltűnik, amikor a *Van* megszűnik lenni.

Mondják, a cica kettőig számol. A harmadik kölykét már nem tudja számon tartani, ha eltűnik, nem hiányolja. Csak anyai ösztöne számol kettőig..., de a kandúrt ez az ügy hidegen hagyja...

A tér két-, három- vagy többdimenziós? A tapasztalat hármat mutat. Képeken, primitíven nézve, csak kettőt. Fantáziánk földhöz kötött. Egy dimenziót vagy négyet nem tudunk elképzelni.

Térben mozog a lét. Úgy tanítják: a tér végtelen. Nehéz elképzelni. Hiába idézem példának a számsort, az testetlen, s mintha csak egy dimenzióban futna. Rágondolva hirtelen arab számokat látok: 1, 2, 3, 4 stb., stb., utána sok-sok zéró... vonalba sorakozva rohannak a tér végtelenségében, a gondolat példátlan sebességével... végtelenül...

Ha a tér véges lenne, a rohanó számsor a tér oldalába ütközne, s lyukat fúrna bele...

— Félrebeszélés! — mondja egy belső hang.
— A tér valóság, a számsor látomás.
— A tér valóság?... A gondolat megtorpan, behunytt szemmel magába néz, és látja fekete égbolton nyüzsgögni az ég milliárdnyi szikrázó csillagát.
— Az Idő múlik?
— Csak ha az éjszakát a nappal követi, és az évszakok váltakoznak. Az Idő „múlása” a kultúra észleli, a Terra forgása alapján. Am könnyen elképzelhető, hogy más égitestek viszonylatában másképp igazodik az Idő „múlása”. Az Időnek, mint a számsornak is, bizonyos elképzelések kölcsönöztek „létet”.
— Van, nincs?!
— Ha van... miből lett, hol van; mikor, miért született?
— Ha a Terra hirtelen megállna, az órák még egy darabig járnának... s aztán az Idő „megszűnne” lenni...

— Lehetséges?
— Hát az óra, a naptár feltalálása előtt nem volt Idő?
— A természetet, az állatvilágot nem érdekli az idő múlása.
— Idő, tér, anyag, lét, élet, tudat — csak emberi bujkáló gondok.
Az öregkor egyik, talán természetes, folyton visszatérő érzése az idő gyors múlása, az utolsó óra eljövetele. Olyan ez, mint egy utazás előtti készülődés zaklató gondolata. Az újságok tele eltávozott barátok, ismerősök gyászjelentéseivel. Már alig maradtak kalapemelést adó és váró kortársak. Nincs mit tenni... a készülődés időszerű. Menni kell! Am csomagolni felesleges. Hátramarad minden, ami addig kedves volt. Ahova érkezünk, ott semmire nincs szükség...

— Nem különös? És milyen egyszerű! Tulajdonképpen hazaérkezünk, oda, ahol az anyag öntudatra ébredt rövid kalandja előtt voltunk. Am igaz, a kalandot nem kerestük. Akaratunkon kívül alakult formánk, helyzetünk, gondolatvilágunk.

— Mi történik? A mag termékeny talajra hullása után életre kel, s vele harc indul a fennmaradásért. A megmaradás nehéz feltétele a védekezés örökös gondja. Az anyag félti megszerzett formáját. A legsalsóbbrendű forma is csökönnyösen ragaszkodik létéhez, életéhez, alakjához. Am a Lét törvénye határozott. Az Életé kegyetlen. A fennmaradás egyik feltétele a táplálkozás. Az elhasználódott energiát pótolni szükséges. Nincs más mód, enni kell; s az élőlények egymás közt élethalálharcot vívnak; a megmaradásért egymást falják fel. Mi más ez, mint az anyag nemtörődöm, cinikus aktusa?!

Bruegel, a kiváló belga festőművész egyik rajzán nyolc-tíz hal látható. Mindegyik nagyobb hal kitátott szájában egy kisebb hal... táplálkoznak... egymást nyelik el... Földi életkép, mesterien ábrázolva.

A növény is élet alany. Táplálkozik. Elkorhadtt egyedek nedvét szívja magába a meleg anyaföldből. Am az Ember, egy szerencsés véletlen folytán — a tudás fájának gyümölcsebe harapott —, eszével részese lett a teremtésnek. Új, addig nem létező formákat létesít, gépeket, amelyek segítségével akarattal sokszorososan fel tudja fokozni. Az egyre fejlődő tudás birtokában soha nem sejtett lehetőségek nyílnak meg előtte, végtelen perspektívát mutatva...

A tudás hatalom, az emberré válás indítéka. Am gyarapításához rövid a tudás ideje. Igaz, napjainkban az egyén élete egyre hosszabbodik. Nem is olyan rég ritkaságzámba ment az öregkor elérése. Meséskönyvek bizonyítanak, mondván: „A legkisebbik királyfi, tarisznyájában hamubasült pogácsával, elindult világot látni, szerencsét próbálni. Ment, mendegélt hetedhét országon keresztül, sűrű-sötét erdőkhöz át, úttalan utakon, míg találkozott egy ősz-öreg emberrel... és köszönt neki illedelmesen: Adjonisten, öregapám!”

Nyilvánvaló, ősz-öreg ember akkor különféle okokból ritkaságzámba ment. Ma öregember lépten-nyomon látható. Am nem éppen fehérre őszülve, vagy úgy csak nagyritkán, mert a modern kozmetika gondoskodik róla, hogy a ráncok kismúljanak, s a haj a kívánt színű maradjon.

Feltételezhető, hogy nemcsak a bekövetkezhet egy olyan tudományos felfedezés, amely jóval meghosszabbíthatja az emberek életét. Mert valóban, tudományos, művészeti vagy irodalmi feladatok magasabb szintű továbbvitelére kevés egy emberi élet hatvan-hetven éve...

Mire az ifjú büszkeség öntudatlanságát kezdi levetni, általában az életből már negyven-ötven év elmúlt. És sajnos, ilyenkor más gondok is tolazkodnak útjába. Am nemcsak az elméleti kutatások és megvalósítások előbbrevitelének szűkös idejéről van szó; más intellektuális és gyakorlati tevékenység is igényli a magabaszállás nehéz és lassú átváltását, s hozzá a hosszabb életet.

Görög bölcsesség szabad áttételben: „Minden van, minden lenni látszik, és mégis minden csak káprázat!” Nézem a kezem, az ujjaim, ceruzát, amivel rajzolok, az asztalt, köröskörül a tárgyakat, nézem képeimet, a feleségem... minden csak

káprázat? A műterem falain festmények. Egyiken megakad a szemem: *Leány galambokkal* — írja a címkéje. A kép színes, életnagyságú, reális formákkal...

— Vajon mit szólna hozzá egy már két lábra emelkedett ősember?... Körültapogatná? — Leverné a falról? — Felismerné-e a rajta levő emberi alakot s a mellette levő galambokat, tárgyakat?

Lehet. De mondaná-e: „Leány galambokkal”? Vagy talán azt: „Nem látok semmiféle leányt, sem galambokat... csak vásznat meg egy csomó elmázolt festéket. Az élet mozog, fél, védekezik, éhes, enni akar... De ez...?!“

Igaza lehet. Csak a kultúrképzület idézi egy kép mondanivalóját. Fantázia szükséges! Nélküle szegény a világ.

Mohy Sándor

Felfelé nézni, feltartott fejjel

Végeredményben mindig felfelé nézünk, ha épületet, ha szobrot, ha képet nézünk. Felfelé néztem Michelangelo Kupolájába, felfelé néztem Giovanni Acutóra, a váradi szűk utcákon a szecesszió elbájoló palotáira és Fadrusz Mátyására, kolozsvári testvéreim Szent György-szobrára és a chartres-i üvegablakokra. Csak egy remekműre néztem lefelé, Guido Guidarellire, a halott, a márvánnyá örökkévalósult lovagra, a halott, a nagy halottak városában, Ravennában.

Felfelé néz az ember a Sixtusi-kápolnában, a Szent Mihály-templom tornyára és a pisai toronyra, mely ferde, s ezért az ember csak annál egyenesebben tartja a fejét, nehogy utánaforduljon.

Jó felfelé nézni, az ember megszokja lassan, hogy tartsa fenn a fejét, ha jó társaságban akar lenni: így lesz belőle „homme de bonne compagnie”. Fenn-tartott fejjel közelebb érzem magam Bachhoz és Thomas Mannhoz, Leonardóhoz, Madáchhoz és a Hajnalcsillag költőjéhez. Mert a csillagokat is jobban lehet látni feltartott fejjel. S bár csak néhány centivel vagyunk így magasabbak, közelebb kerülünk azokhoz, akik a csillagok közt vannak, mint Perseus, Orion, a Szűz és Herkules és a herkulések, az emberi szellem és lélek hajdan földön járt hősei, akiket beteljesült a „csillagsors” és a „non omnis moriar”.

Mert nemcsak Nyílás van az égen meg Skorpió, hanem Lóra is, meg Hattyú. Tartsuk hát fenn a fejünket. Mindenképpen.

Ótör.

Egy vers halála

Ezelőtt tíz évvel, egy havas télutói estén, verset írtam. A címe: *Curriculum vitae*, 1970. A pillanat ötlete volt, hogy életemet öt évenként „visszaszámolással” felmérjem, s két-háromsoros szakaszokban mintegy lírai összegezését adjam annak, ami addigi harmincöt esztendőmben velem „történt”. Úgy érzem, hogy nemzedékem akármelyik tagja megírhatta volna vagy megírhatná még ma is, behelyettesítve saját egyéni múltjának csomópontjait.

Az összegezés így kezdődött:

„Élek, és írom ezt a verset. / Ez történt 1970-ben.” — Hiányos a két sor: nem csak ennyi történt velem. Alig néhány héttel azelőtt válságba, mondhatnám: zsákutcába kerültem. Gyors és végleges, vagyis vissza nem vonható elhatározással

szakítottam addigi életemmel (értsd: távoztam, mert meggyőződésem szerint távoznom kellett hetilapomtól), és — egyelőre bizonytalanul — keresni kezdtem a helyem más városban, más (havi)lapnál. A bizonytalanság aztán hónapok múlva megszűnt. Úgy éreztem, valóban nem lett volna érdemes a gordiuszi csomót hosszasan kibogozgatni. Ez nem életfilozófia, csak gyakorlati tanács — inkább önmagamnak, a jövőre nézve is.

„Tizenkét cicerós / újság-álmokkal takaróztam. / Ez történt 1965-ben.“ — Az álmokat itt konkrétan értem. 1963-ban, kezdő újságíró koromban ugyanis azt hittem, hogy szerkesztőségben dolgozva ezek az álmaim beteljesülnek. Akkor nem tudtam még, hogy akár csak egyetlen 12 cicerós hasámban is (ciceró = nyomdai mértékegység) mennyi szellem- és stílushorzsoló sztereotip mondat és grimasszá torzuló szókép fér el. Pedig ha jól összeszámolom, a hetilapnál eltöltött több mint hat év alatt kerekben 8000 hasábnyi szöveghez-képhez volt valamilyen módon közöm. Írtam, fordítottam, ellenőriztem... Az álom azóta leírandó tétellel változott.

„Olajos-füstös társakéhoz / igazítottam léptemet. / Ez történt 1960-ban.“ — Szülővárosom nagy gépgyára. Kelés 1/4 6-kor. Borotválkozás, mosdás, reggeli, rohanás, trolibusz, rohanás, gyárkapu, még 5 perc, rohanás, iroda. Leülni. Reggeli vizit. A főnök hátratett kézzel végigsétál az író- és rajzasztalok között. Fejek lehajtva. Dolgozunk. Asztalomon: német—román szótár, angol—román szótár, angol—orosz szótár. Emlékfoslányok (visszafordítva románból magyarra): „A bütőköstengely hőkezelésében használt korszerű módszerek“; „A Wankel-motor gazdaságos működése és kenési problémái“; „Az olajsűrítő-betétek tartóssága trópusi időjárási körülmények között“; „Az U 45E cserealkatrészeinek jegyzéke“ stb. Másnap: kelés 1/4 6-kor... Két esztendőn át. Az első sorban említett „társak“ legalább esztorgáltak, öntőformát készítettek, csiszoltak, csapszeget reszelték! Számomra az ő anyagi valóságuk többé-kevésbé homályos szakba burkolózott.

„Két éhes nap között / kerekdombi plakát-örzésen dideregtem. / Ez történt 1955-ben.“ — Nagyonis jól emlékszem: nem csak a meteorológiai idő didereggett bennünket. Este a Józsa Bélában vacsoráztunk: előtte délután Balassi Bálint-versek („Az jó hírét, névért...“), most meg három darab bütőknyai grízgombóc, hígított lekvárral búbon lötytyintve. Aztán négyes-ötös csoportokban elindultunk lódenkabátos árnyalakokként a bujkáló osztályellenség alattomos üzelveinek a megakadályozására. A harciasabbja egy-egy botot szorongatott a markában, s időnként nagyokat csapott a kerítések fölött kihajló bokrok szárazon roppanó ágaira. Lassan telt az idő. Fogyott a Nacionálé cigaretta. Megbocsáthatatlan felelőtlenség volt: a párizs messziről észrevehető! Vajon ez volt-e az oka, vagy külsőnk hatott riasztóan, de egyetlen osztályellenség sem merészkedett azokon az éjszakákon a kerekdombi utcákba. Reggel aztán visszatértünk, a diákmenzán: pirított kenyérhéjból készült feketekávé bádögcsuporban, darab kenyér, kocka lekvár. Most már irány a bentlakás, a jól megérdemelt ágy hidege!

„Szellős cipőben, viharnyűt kabátban / az én újságomat árultam utcasarkon. / Ez történt 1950-ben.“ — Az én újságom: az én ifjúsági lapom volt. Ekkor már eldöntöttem magamban, hogy önkéntesen beleérek a hivatásos ateisták táborába, tehát nem zavart, hogy az ifjúsági szervezet nyomatékos buzdítására a vasárnapi első harangozás idején már házról házra, ajtóról ajtóra jártam egy ölnyi frissen nyomott újsággal, és melegen ajánlottam szenzációsnál szenzációsbab cikkeit. Még az sem lohasztotta le ügybuzgalmamat, hogy egy-egy néni vagy bácsi szeliden megjegyezte: nem értem én, kérem, ezt a nyelvet, mást szoktam olvasgatni. A küvetkező ajtónál töretlen derulással agitáltam. Mindig sikerült délig adagomnak legalább egynegyedét eladnom. Aztán a megmaradt példányokkal beállítottam a város szívében lakó nagybátyámékhoz. Nagybátyám régi öntömester volt, a nehéz heti munka után papuccsal a lábán ült az ócska karosszékben, és fülét a rádióhangszórójára tapasztva hallgatott valamilyen, számomra ismeretlen adást. Amikor meglátott, hónom alatt a csomaggal, kikiáltott a konyhába: „Anyu drága, ugye jövő héten lesz a nagytakarítás?“ Az igenlő válasz után — náluk akkor minden héten nagytakarítás volt — felnézett rám: „Hány darab?“ „Negyven.“ Az érte járó nyolc lej helyett tízet kaptam. Csendes, szerény rikkancsnak a mi családunkban borralaló járt. Néha még vasárnapi ebéd is.

„Ajtófélfának dőlve sirtam, / mikor messzire hurcolták apámat. / Ez történt 1945-ben.“ — Január 11-e, reggel fél nyolckor indultunk az iskolába. Nénem a lánygimnáziumba, és nagyon sietett, mert T. tanárnő nem szeretné, ha a lányok késve érkeznek az első órára. Én akkor éppen a harmadik épületbe áttoloncolt iskolába igyekeztem. J. tanító úr türelmetlen hangon mindenkit hazakergetett: ma nincs tanítás, azonnal hazaindulni, hideg van, hagyjátok a hólabdázást. Holnap jöjjünk iskolába? — erre nem kaptunk semmilyen választ. Tehát irány hazafele, majd meglátjuk. Alig tíz perce érkeztem meg — nénémet is visszazavarták —, ko-

elég bátortalanul körvonalaztam („nem csupán az életpálya azonossága képezi az összetartó erőt: élethivatásukat érzik azonosnak, az ember, a társadalom szolgálatát”). Szunnyadó bátorságom mindössze a csattanónak szánt versidézetre korlátozódott; Jancsik Pál *Tavaszeleji napsütés* című, jellegzetesen nemzedéki ars poeticájának utolsó sorait olvastam fel:

*Mert hazudhat, mi kincseit kiélte,
mi sirba készül, ami már avitt,
— hogy rejtse szégyellt hullafoltjait —
de a fiatal nap, de a tavasz
sohasem hazudik.*

Arra már nem emlékszem, hogy Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Jancsik Pál, Ritoók János, Veress Zoltán, Lászlóffy Csaba, Szépréti Lilla, Sinkó Zoltán, Böllöni Sándor mit olvastot fel, s hogy Terényi Ede, Szalay Miklós, Szabó Csaba, Pátyol Tibor milyen zeneműveit adták elő az énekes, zongorista, hegedűs, fuvalós és fagottos kollégák, csak a lelkes fogadtatásra emlékszem vissza, ami engem is annyira fellelkesített, hogy irtam egy cikket az *Előrének, Új számadás — új számvetés* címmel. Ez pedig, úgy látszik, fellelkesített másokat (Szász János biztosan köztük volt, nekem akkor az *Előrének* csak vele volt személyes kapcsolatam), és megkértek, kezdjek sorozatot a bukaresti magyar napilapban, mutassam be most már egyenként a kibontakozó új tehetségeket (kor-, sőt részben évfolyamtársaimat). Az első cikk, Lászlóffy Aladáról — s alatta Lászlóffy egyik verse — meg is jelent, annak rendje és módja szerint, 1958. március 8-án; a másodikikat, Jancsik Pálról, már nem közölték le, Szilágyi Domokos bemutatása pedig vázlatban maradt. (Talán érdemes ide másolnom kéziratomból egy mondatot Szilágyiról, *Zúzmarás tavasz* című, 1956 decemberében közölt verséről: „Sokszor úgy érezzük verseiből, hogy köröskörül minden zúzmarás tavasz, s csak a szerelem ragyogtatja fel a napot, felejteti el a fagyos szelet.”) A cikksorozat abbamaradását, sorozattá nem teljeseződését — higgye el az olvasó becsületszóra, vagy nézzen utána a korabeli lapokban, esetleg az archívumokban — nem az én kezdő kritikusi csődöm okozta, hanem azon egyszerű tény, hogy deklaráltatott valahol, valakiktől: nincs új költőnemzedék, hagyjam hát abba én is a nemzedékesít. (Szöcs István glosszája az *Utunkban* — „Előbb essünk át a kerítésen, azután mondjuk: hoppá!” — csupán szimplóma volt...)

Hol volt, hol nem volt, volt tehát az új költőnemzedék (amelyre először, még 1956 decemberében, Gálfalvi Zsolt figyelte fel, szerkesztői minőségében beköszöntőt írva az *Igaz Szóban* „hat, új név” versei elé). A *Forrás* előtörténete persze ennél jóval gazdagabb, s már a könyvsorozat megindulása utáni időkből is bőven idézhetnék a hideg—meleg, szeret—nem szeret játékból, a nemzedéki szempontok elfogadásából és éles kritikájából — vagy éppen a szerkesztői meaculpákból. De most nem másokkal — „csak” magammal szeretnék szembenézni. Saját naivságommal, hályogkóvácás vállalkozásaimmal, illúzióimmal. Nem nyújtom memoárrá ezt a múlt-idézést, korai volna, remélem (bár a kassáki példa, a fiatalori *Egy ember élete* meggondoloztathatna valamennyiünket!). Csupán az én nemzedékhitemet, tévhitemet próbálom újragondolni, többek közt egy „nemzedéki szempontú” irodalomtörténeti kézikönyv viszontagságai, majd konszolidálódása után.

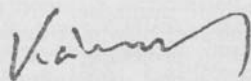
Azt hiszem, a *Tavaszeleji napsütés* s a *Zúzmarás tavasz* említése érzékelteti, miért szisszentem fel 1972-ben, amikor Csiki László „kesztyűt dobott” az ún. első *Forrás*-nemzedéknek, azt állítván, hogy ez a bizonyos első évjárat csak a forma felszabadítását vállalta, s a második *Forrás*-nemzedék vállalta fel a népszolgálat ügyét és eszméjét. Nem akarom én újrakezdeni a vitát Csiki Lászlóval — különben is azt hiszem, újabb verseit, elbeszéléseit és drámáit olvasva, hadakozva is értük, hogy a lényeges dolgokban ma messzemenően egyetértünk —, de innen indulva szeretném újraértelmezni a meszesgödör-szemléletet, amibe, úgy tűnik, mindegyik fiatal nemzedék beleesik. Persze, harcaink elején — és ez valószínűleg így természetes — mi is inkább azt tudtuk, hogy mi *ellen* küzdünk (a „hullafoltok” mindig szembetűnőbbek). A történelmi meghatározottságok, érdemek és hibák-bűnök „a harc hevében” többnyire személyek és korosztályok javára vagy terhére iratnak, s csak később higgad le az ember — a „nemzedéki szempontú” irodalomtörténész is —, és próbálja a történeteket, a magatartásokat beágyazni a korba. Ami viszont nem jelenti, hogy most már tagadja a nemzedékek s benne a meghatározó egyéniségek felelősségét. Változtatlanul az a meggyőződésem ugyanis, hogy mindannyian felelősek vagyunk a történelemért, amelyet felnőttként értünk meg, nem háríthatjuk át ezt a felelősséget személytelenített intézményekre. Szabédinek ebben nagyon — szomorúan — igaza volt. Annak ellenére igaza volt, hogy például a *Termésben* (ez ugyancsak nemzedéki keretet is jelentett) már megpró-

bált szembenézni annak a kornak a legsúlyosabb problémáival; a negyvenes évek elején, sőt közepén kevesen láttak olyan tisztán e tájak magyar gondolkodói közül, mint Szabédi, ami viszont nem csökkenti tévedéseinek súlyát a negyvenes-ötvenes évek fordulóján; nagy árat fizetett e tévedésekért, jóllehet a szigorú önbírálattal és korrajzzal (*A pacsirta, A rák*) ismét az elsők között jelentkezett.

Az irodalomtörténet körén belül maradva, a felelősség kérdését élesen veti fel a Gaál Gábor-i életmű is. Erről többször is szó esett már, irodalomtörténeti összefoglalásunk vitájában például; a Rác Győző-féle értelmezés e tekintetben meggyőződésem szerint helyes: a történelmi súlyú érdemekkel kivívott tekintély nem csökkenti a hibák jelentőségét, ellenkezőleg... És ez a számbavétel folytatható, mind a mai napig — akár a *Forrás* első és második nemzedékéig, ne próbáljuk hát mi sem másokra átruházni saját felelősségünket. A nemzedéki illúziók visszatérő motívuma például: a tisztaság, szemben az előttünk jártak tévedéseivel vagy éppen beszennyezettiségével. Csak hogy újra és újra tudomásul kell vennünk, hogy nincsenek „büntelen” nemzedékek (legfeljebb óvodás korukig maradnak ártatlanok): minden kor minden nemzedéke megoszlik egyszer, és kitermeli a maga szegénylegényeit s a maga megyei hajdúit. Ez viszont korántsem jelentheti, hogy megpróbáljunk mindent összemosni, vagyis az „egység” jelszavával próbáljuk eltakarni a szakadékokat, egyformának láttatni bünt és erényt.

Visszatérve pedig a „meszesgödör”-höz: tévedünk (tévedtünk) akkor is, amikor egy nemzedék s azon belül az egyén érdemeit és hibáit csupán egyetlen történelmi pillanathoz, többnyire fellépésük pillanatához akarjuk (akartuk) kapcsolni. A második világháború után az *Utunk* hasábjain jelentkezett fiatal írók között az első sorban menetelt például a „hajnali győzelmet” megíró Sütő András, valamivel később az „iparisták” indulóját zengő Kányádi Sándor („Együtt vagyunk dús országunk örökösei”), a *Bevonuló nótát* kiéneklő Páskándi Géza. Nos, ezt az írói indulást ugyanúgy csak történetileg lehet megítélni, mint az *Anyám könnyű álmot ígér* s az *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, a *Halottak napja Bécsben* s a *Vendégység* új etikáját; sőt, meg merném kockáztatni, hogy e két szakasz szorosan összefügg (ha nem is szükségszerűen feltételezi egymást).

Nem kioktatásul, csupán hangosan gondolkozva mondom tehát Szócs Gézáéknak, Keszthelyi Andráséknak, akik tegnap még a Dónát-szoborra nézhettek a Szamos völgyéből: hányan és hányféleképpen néztük már azt a bizonyos szobrot! Persze, jó volna, ha holnap ismét felnézhetnénk rá, ki-kí a maga módján. Tudomást véve egymásról, innen és túl a negyvenen, a harmincon, vagy akár már a húszat is komoly választóvonalként fogadva el...

Meg nem írt emlékiratainkért

Gyászjelentést kaptam a napokban. Idős, mondhatnám atyai barátom, egy falusi tanító bácsi halálát közölték velem unokái. Túl az eltávozott iránti őszinte tiszteleten, a megrendülésen, amit olyankor érezünk, amikor hozzánk közel állótól búcsúzunk örökre, mintha tüske fűrödött volna bőrömbé a levél olvasásakor: rádöbentem, hogy jóvátehetetlenül lekéstem egy néhány hetes beszélgetéssorozatból, amelynek során öreg barátom elmondta volna az életét, egy néptanító pályafutását a század elejétől napjainkig. Valahányszor találkoztunk, mindig halasztottuk a beszélgetést, napi ügyek, apró elintéznivalók miatt sohasem kapcsoltuk be a magnetofont, most aztán már örökre üresen marad az a tekeres, amelyet a vele való beszélgetésre szántam. Mint ahogy az is üres marad örökre, amelynek egy kilencven éves havasalji földműves életét kellett volna megörökítenie. Feleségem nagyapja volt a bácsi, egészséges humorú, dolgos gazdaember, aki kilencéves korától kilencvenéves koráig dolgozott hol másnak, hol magának, aki a maga bőrén tapasztalta a világ változását az ökrösfogat s a holdraszállás között eltelt időben. Ő is elment, anélkül hogy szavai megmaradtak volna, pedig hányszor elővennem a tekeréset, mikor fiam vagy osztálytársai fintorognak egy-egy szárazabb kenyérdarab, egy elmaradt autós országjárás, egy elzárt tévékészülék miatt. Nagyapjuk vagy az ismer-

rös tanító bácsi kilencven éve nekik időtlen idő, mindent a jelenben, a jelennel mérnek, ami olyan természetes, mint a napsütés vagy az eső. Persze — ellenőrizni már nincs módom — az is lehet, hogy értetlenül állnának a magnó körül, s azt hinnék, mesét hallanak, kedvükért kitalált iskolai példát, olyant, aminek célja a kioktatás, egy felfogás meggyökereztetése, lehet, hogy „ócska szöveg“, „süket duma“ felkiáltással hátat fordítanak a készüléknek egy délszaki tájakat, gépesített körünk csodáit elébük varázsoló bárgyú tévé történetecske kedvéért, vagy az Onedin család mindennapjaiba próbálnák beleálmódni saját őseik kelet-európai valóságát, amint azt nem egy felnőt is megteszi, ringatózva a soha nem ismert „boldog békeidők“ aranylő kódében, lévén ez könnyebb és kevésbé fájdalmas. A magnófelvételeket azonban ez esetben is el kellett volna készítenem, mert fogynak a tünt idők tanúi, és emlékiratokat, önéletírásokat csak fenn a csúcsra írnak, a nagy öregek. Azok, akiknek élete nem a nagy tömegre volt jellemző, még akkor is, ha ideig-óráig azok életét élték. S akiknek életleírását olvasgatva az a tévképzete támadhat az alkalmi vagy a történelemben járatlan olvasónak, hogy mindenki író vagy forradalmár volt az elmúlt évszázad folyamán. Pedig egyszerű emberek is akadtak, akik az események között mindössze éltek, dolgoztak, családot alapítottak, gyermekeket neveltek, hol belekeveredtek az eseményekbe, hol kimaradtak azokból; akik nem alakították közvetlenül a történelmet, csak szenvedő alanyok voltak, átlag-emberek, mint a ma átlagemberei, akiknek életéről nem szól regény, de még újságcikk sem. S ha a gyászjelentés tuskét hagyott bennem, hát ez egy meg nem írt emlékirat tuskéje. Vagy sok meg nem írt emlékirat, azoké, amelyek lehetséges szerzői itt élnek közöttünk, ha még élnek. Pontosabban amíg élnek, a maguk példás vagy kevésbé példás módján. Amely papírra, hangszalagra kívánczik, hogy ne csak szűkszávú hivatalos papírok, megsárgult újságcikkek, egy-két véletlenül megmaradt fénykép alapján írjuk meg az ezredfordulón a huszadik század krónikáját, de személyes élményekből is. Hétköznapi emberek hétköznapi esetei, örömei, panaszai talán tisztább képet adnának a korról, mint megannyi subjektív férsült — azzá habosított —, a kor nagy kérdései köré csoportosított objektív adat, s arra gondolok, minden hibája ellenére mennyivel kijózanítóbb a Nagy Olga gondozta széki parasztasszony-emlékirat vagy Tamási Gáspár önéletírása paraszti társadalmunk egykori állapotával kapcsolatosan, mint mindaz, amit hivatásos szociológusok, újságírók, riportregény-szerzők, népi és nem népi írók összeírtak erről a kérdéskörrel. Mert más kívülről, felülről írni, saját személyünket bevetítve az események menetébe, s megint más élni egy életformát, legyen az kisparaszté, zselléré, alkalmi munkásé, ONCSA-házban lakó gyári dolgozóé, kis- vagy nagytisztviselőé, gazdasági hatalmát lassan veszítő arisztokratáé, politikusé, megalkuvó vagy meg nem alkuvó proletaré, íróé, újságíróé, hogy most két világháború közötti társadalmunknak csupán néhány jellemző társadalmi csoportját soroljam fel. Tudnunk kell, honnan indultunk, még akkor is, ha a tudás fájdalmas sebek feltépésével jár együtt, ha szégyelljük is, honnan indultunk, ha nyeglének tűnő, a valóságban tájékozatlan gyermekeink számára esetleg anakronisztikus, hihetetlen ez a múlt. S valóság-irodalmunk nagyon sokkal adósa társadalmunknak. Azt hisszük, van emlékirat-irodalmunk, mert megjelent 10—15 kötetünk ebből a témakörből. Hát beszorítható a valóság egy tucat könyvbe? S igaz, hogy minden önéletleírást nem lehet megjelentetni, a műfajt azonban szorgalmaznunk kell. Nem hősök és szentek galériájának megteremtése érdekében — ezeknek életéről előbb-utóbb úgyis könyv születik —, hanem azért, hogy a hétköznapiokról is legyen fogalmunk. Tegyük hát valamit meg nem írt emlékirataink érdekében. Mert példás életútjuk nemcsak a szenteknek volt.

Kovács Neve

